

Jankovics József

GYÖNGYÖSI REDIVIVUS – AZ ÚJ ÉLETRE KELT GYÖNGYÖSI

CSEHY ZOLTÁN BESZÉLGETÉSE JANKOVICS JÓZSEFFEL

Alighanem a (rég) magyar irodalom szerelmesei számára 2004. július 24-e feledhetetlen nap marad. Aznap avatták ugyanis újra Gyöngyösi István, a magyar Ovidius nemrég felfedezett csetneki síremlékét. Gyöngyösi kapcsán Jankovics József irodalomtörténésszel, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének igazgatóhelyettesével beszélgettünk.*

Milyen érzés volt Gyöngyösi kritikai kiadójaként, szövegeinek gondozójaként és értő magyarázójaként ott állni a sírnál?

Ha a legvisszafogottabb kifejezést keresem akkori érzéseim jellemzésére, akkor is csak azt tudom mondani: felemelő, számomra olyan, mintha Petőfi sírját találtuk volna meg. Az, hogy Gyöngyösi István halála után napra pontosan háromszáz évvel fel tudtuk, illetve újra tudtuk avatni síremlékét, mindennél többet mond. Talán nem túlzás azt állítani, hogy jelképesen visszaadtuk őt annak a földnek, ahol élete végén élt és még alkotott, s ami ennél is fontosabb, felébresztettük szellemét e régóta elfeledett és szándékosan elnémított költőnek. Kegyhelyet teremtettünk az egyetemes magyar irodalom számára, most már a világ minden tájáról – különösen Szlovákiából – elhozhatják tisztelgő koszorúikat Gyöngyösi olvasói. Mert van hova letenni azokat. A síremlék egyben jó alkalmat teremt arra is, hogy az irodalmi kánonból kiesett költő új típusú, modern befoga-

---

* A pozsonyi *Új Szó* 2004. augusztus 20-i számának Gondolat című mellékletében megjelent interjú bővített változata.

dását is megszervezzük. Visszahelyezzük őt a magyar irodalmi hagyományba, ahova mindig is tartozott, s az őt valóban megillető helyre. Hogy jó értelemben vett kultusz alakuljon ki körülötte ott is, ahol hivatását betöltötte, művészként, ügyvédként és a közt szolgáló gömöri alispánként is. Ezáltal a modern irodalomtudomány követelményeinek is eleget teszünk, mert ne feledjük, hogy újra dívatba jött és befogadottá vált a kultusz kutatás. Hálás köszönet illeti hát mindazokat, akik részt vettek abban, hogy ez a síremlék, eredeti vonásait is megőrizve, ilyen hamar, éppen az évfordulóra, ilyen színvonalon elkészült.

Mennyiben módosult a Gyöngyösi-biográfia a sír újra megtalálása óta?

Természetesen ettől a mozzanattól a Gyöngyösi-életrajz nem módosult lényegesen. De nyilvánvalóan fog: a jelen és a közeljövő kutatói tudatosabban figyelnek ezután a gömöri és a Rozsnyó–Csetnek–Krasznahorka-váralja körüli eseményekre. Amint a síremlékavatás utáni percekben értesültem a helyi kollégáktól, máris látókörükbe kerültek új források, figyelembe nem vett dokumentumok, Gyöngyösi kezétől származó, ismeretlen levelek. Ezekből várhatóak valójában az új életrajzi adatok, főleg ügyvédi és a megye ügyeit igazgató alispáni működésére vagy a pozsonyi diétán végzett képviselői tevékenységére vonatkozóan. E források a régió igencsak fordulatgazdag 17. századi eseménytörténetének alaposabb megismeréséhez sem nélkülözhetők.

A síremlék pontos helyét furcsamód nem a hivatalos történeti, irodalomtörténeti, hanem az alternatív kulturális emlékezet őrizte meg. Ez mivel magyarázható?

Szerintem, de ez inkább csak vélekedés, mint biztos tudás, a kollektív feledékenységnek az volt a legfőbb oka, hogy Magyarországon, s ennek megfelelően az akkori Csehszlovákiában is, idegenkedett tőle a kulturális politika és a szocialista irodalomtudomány. Persona non grata lett, több okból is: a barokk iránti általános ellenszenv miatt, katolizálása miatt és állítólagosan gyakori politikai köpönyegforgatása miatt is. S ha már a centrumban ez volt róla a vélekedés, akkor ehhez igazodva a periférián sem akartak vagy mertek komolyabb kutatásokat végezni munkássága minél alaposabb feltárására. A helytörténészek más irányú érdeklődése és a rájuk kirótt kötelező feladatok elvégzése is elterelhette róla a figyelmet és belejátszhatott a mulasztásba.

Tartogat-e még más meglepetéseket a Gyöngyösi-rokonsággal kapcsolatban a csetneki temető?

Ezt én Budapestről, ismert dokumentumok híján, nehezen tudom megítélni. De Gyöngyösi leszármazottai még Csetneken éltek egy ideig. Itt volt a kúriájuk,

amelyet Andrassy Miklós adott zálogba a költőnek, akinek fia, Gábor azt csak 1716. január 31-én bocsátotta vissza Andrassy György kezébe. Az unokák még 1751-ben is zálogosítottak el csetneki örökséget. Úgy hallottam, hogy a kis katolikus templom építtetésében is jelentős szerepet vállaltak. Amikor Gyöngyösi Istvánt 1701. október 9-én újra megválasztották Gömör vármegye alispánjának, Gábor fiát melléválasztották főjegyzőnek, tehát ő is részt vett a megye életének és adminisztrációjának irányításában. Azonban mindezek felderítése inkább a környék történelmét, hagyományait kutató helyi szakemberek feladata kell hogy legyen, ők vannak a források közvetlen közelében.

Gyöngyösi rekanonizációjában (visszaemelésében a magyar irodalom élvonalába) ez az esztendő sorsdöntőnek látszik. Erről győzött meg az idei, sárospataki régi magyar irodalmi konferencia is, mely a „szerelem költőivel”, Balassival és Gyöngyösivel foglalkozott. Melyek voltak e rekanonizációs törekvések főbb állomásai?

Az irodalomtudomány ráébredt mulasztására, s az utóbbi negyedszázadban ismét Gyöngyösi felé fordult az érdeklődés. Az idei sárospataki évfordulós konferencia fényesen igazolta az újfajta Gyöngyösi-recepció szükségességét: az átértékelés és a rehabilitáció folyamata beindult. Az új módszerű, retorikaközpontú, Gyöngyösi korának poétikai elvárásait jobban szem előtt tartó vizsgálatok azt mutatják, hogy eleink Gyöngyösi-képe téves premisszákon alapult, tehát maga e kép is számos tévedést, hamis ítéletet tartalmazott. A körvonalazódó hitelesebb, pontosabb, megbízhatóbb Gyöngyösi-portré kialakításához azonban elengedhetetlen volt a nagy barokk költő versszövegeinek új, kritikai igényű kiadása is, hiszen a tudományos szakma is alig, a nagyközönség pedig egyáltalán nem jutott hozzá Gyöngyösi szövegeihez. Az utóbbi fél században ugyanis nem volt kiadása, a régi, Badics Ferenc-féle igen jó sajtó alá rendezés pedig a szó szoros értelmében szétporladt, a kötetek papírjának gyarló minősége miatt. A versek szövegének Badics tévedéseit javító sajtó alá rendezése, illetve a nála hiányzó tárgyi jegyzetek pótlása, valamint az életmű rejtett összefüggéseire is rámutató jegyzetapparátus Gyöngyösi költészetének remélhetőleg minden eddiginél alaposabb megértéséhez segíthet hozzá. Így a költő teljes életművének újra megjelentetése és hozzáférhetővé tétele nagyban elősegítheti új interpretációk létrejöttét és az általa említett rekanonizációs, azaz a magyar irodalmi értékrendbe való visszahelyezési folyamatot.

Lehetetlent kérek: ha pár mondatban kellene megfogalmazni Gyöngyösi irodalmi jelentőségét, vonzerejét a mai olvasók számára, mi lenne az, amit feltétlen el kellene mondani?

Naivitás lenne azt hinni, hogy a közeljövőben széles tömegek válnak Gyöngyösi-rajongókká. Azok az értékek azonban, amelyeket az ő költészete hozott és jelen-

tett a magyar irodalomban, ma is komoly esztétikai élményeket rejtenek magukban. Legfeljebb az átlagosnál nagyobb befogadói energiát igényel felfejtésük, de élvezettel olvashatók. Akik a történet, a sztori iránt érdeklődnek, azok is megtalálják műveiben, amit keresnek. Hiszen Murány kalandos elfoglalása vagy Kemény János erdélyi fejedelem küzdelmes életének és tatár rabságának látványos leírása, Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságának politikai bonyodalmi mind-mind izgalmas olvasmány a magyar múlt iránt érdeklődő olvasónak. Nem is beszélve a Csetneken befejezett Chariclea-fordításról, amelynek eredetije a világirodalom egyik legkalandosabb antik regénye. Különleges filológiai kísérlet is egyben, egyedülálló a régi magyar irodalomban. Gyöngyösi nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy Héliodórosz *Etiópiai történetének* egy töredékben – valószínűleg Czobor Mihály kezétől – fennmaradt magyar fordítását az eredeti ismerete nélkül, saját költői fantáziája segítségével fejezze be. Az erotikát kedvelő olvasók pedig – csakúgy, mint Arany János vagy Kosztolányi – a *Csalárd Cupido* változatos szerelmi csapdáiban lelhetik örömeiket. A Koháry Istvánnak ajánlott *Rózsakoszorú* vers-rózsafüzére a vallásos olvasók érdeklődését elégítheti ki: Jézus és Szűz Mária szenvedéseinek és megdicsőülésének a drasztikumtól sem mentes, szemléletes, találékony előszámlálása. A Gyöngyösi igazán nagy költői képességeit bizonyító nyelvi bravúrok, lelemények, rímjátékok, echós strófák, páratlan szépségű táj-, est- és hajnaléírások, természeti képek iránt fogékony olvasó pedig egyenesen szellemi csemegére fog találni verseiben.

A murányi történet heroizálásáról a romantika se mondott le (lásd: Petőfi: Szécsi Mária, Arany: Murány ostroma). Gyöngyösi mintha folyamatosan egyfajta kritikai alapú korrekciónak esne „áldozatul”. Mintha a Gyöngyösi-rajongóknak még ma is folyamatosan „magyarázniuk kellene a bizonyítványt”. A barokk dekorativitás és retorikusság sokakban kelt viszolygást: a mai irodalomértés nem igazán kínál olyan modelleket, amelyek olvashatókká stilizálnák a barokk leleményes kódjait. Ott van viszont pl. a barokk egzotikumigény, drasztikum és erotika.

Gyöngyösi költészete nyilván azért volt oly sikeres és népszerű kortársai, de főleg a barokk mentalitásra fogékony 18. századi olvasók és még inkább író-kollégák között, mert felismerte a korigényt: a barokk dekorativitás, a felerősödő reprezentációs kíváncsiak és a retorikai megformáltság követelményeihez való alkalmazkodást. Ehhez valóban szükség volt az egzotikumra, a drasztikumra és az erotikára. Miközben a romantika a retorikai kötöttségek okán és az eredetiség hiánya miatt elvetette az előző korszak produkcióit – a jelzett három összetevőt megőrizte és átörökítette. Még ránk is. Ha napjaink olvasóinak, főként a vizuális média rajjainak befogadói várakozásait nézzük, azok nagyjából azonosak a barokkéval és a romantikáéval. Megfelelő közvetítés révén tehát Gyöngyösi témái is népszerűek lehetnek.

A Balassi Kiadó gondozásában jelentek meg sorozatban a költő munkái. Mi várható még a sorban?

A Gyöngyösi-életmű kiadása lassan befejeződik. Az utolsó mű, az *Új életre hozatott Chariclia* megjelenése 2005-ben várható. S éppen e mostani csetneki találkozás sikere mutatott rá, hogy nem lenne a sor teljes, ha hiányoznának belőle Gyöngyösi levelei. Sajtó alá rendező társammal, Nyerges Judittal elkezdtük hát összegyűjtésüket és kiadásukat, s a következő időszakban pedig tudatosan és célirányosan is nyomába szegődünk a még ma ismeretlen, a levéltárak mélyén évszázadok óta rejtekező missziliseknek.

Mi az irodalomtörténészek álláspontja a Florentina című kiváló, helyenként nem mindennapi nyelvi humorral is áthatott, fordulatos barokk udvari drámáról?

A *Florentina* szerzőségéről megoszlanak a vélemények. Számos ismérv alapján többen Gyöngyösiének tartják a drámát. A Gyöngyösi-életművet a 18. században legjobban ismerő Ráday Gedeon is az ő művei között tartotta számon. Jó néhány nyelvi-stilisztikai megoldás, a versekkel való szövegegyezés alapján magam is hajlok afelé, hogy ezt a joggal népszerű darabot nem írhatta más. Reméljük, hogy hamarosan elkészülő új kiadása a *Florentina* iránt is felkelti a figyelmet, s amint a versek, a dráma esetében is elkezdődik az alaposabb elemzés és értelmezés. Fiatal szegedi kollégánk, Latzkovits Miklós Erdélyben egy minden eddiginél teljesebb változatára bukkant. Ez szolgál majd az új kiadás alapjául, s remélhetőleg a szerzőség kérdésében is újabb érveket szolgáltat.

Elfogadhatók-e azok a Zrínyi-hatások Gyöngyösi művein, melyekről Kovács Sándor Iván értekezett? Meddig tart még Zrínyi abszolút hegemóniája a barokk költészetben? Elképzelhető, hogy a Szigeti veszedelem mellé egyszer felveszik a gimnáziumi kötelező olvasmányok közé, mondjuk, a Murányi Vénust vagy Kemeny-eposzt, netántán a Csalárd Cupidót?

Az említett dolgozat azt igazolta frappánsan, hogy Gyöngyösi a klasszikus latin hagyomány mellett mennyire benne áll a hazai költészeti hagyományban is. Tinódira név szerint is hivatkozik, és Wesselényi Ferencéknél olvashatta – mert ott megvolt – Balassi maga kezével írt könyvének egy kéziratos másolatát; szövegszerűen bizonyítható, hogy Gyöngyösi ismerte Balassi verseit. A nádornál nagy kultusza volt Zrínyi Miklósnak is. Kovács Sándor Iván a Zrínyit olvasó Gyöngyösi képet rajzolta meg: sorok, képek, rímek átvételét adatozza s azt, hogy poetikájuk sem állt túl messze egymástól. Csakhogy két teljesen különböző költő-egyénegről van szó. Zrínyi robusztus, zengzetes, döcögős, néhol nehézkes versbeszédével és ritmikájával alkotott megismételhetetlenül egyedit, Gyöngyösi cizellált, fi-

nom, nyelvileg hajlékonyabb, rímeiben ötletesebb beszédmódjával. Ezt a két külön költői világot állította szembe és játszotta ki egymás ellen egy időben a magyar marxista irodalomtudomány. A politikusabbnak, hazafiasabbnak tűnő Zrínyi nevét tűzték lobogóra, s a zászló nyelével fejbekólintották a felszín alatt ugyanúgy politizáló és a közvetlen közössége érdekében szolgáló, de a haza ügyeit is szem előtt tartó Gyöngyösit. Ha most nem esünk túlzásba, és nem Zrínyi nevét csorbítva akarjuk Gyöngyösi értékeit felfedezni-hangsúlyozni, akkor talán megteremtjük azt az egyensúlyt, amelyet mindig nélkülözött kettejük tekintetében a magyar irodalomtudomány. Mi nem egymás ellenében, hanem egymás mellett szemléljük őket. S ha képesek leszünk Gyöngyösi István költészetének valós újdonságait és modernségét, érdemeit és értékeit, speciális sajátosságait mind az irodalomtudományban, mind pedig a közvetítő közegben tudatosítani, akkor talán elérjük, hogy ha nem is a kötelező, de az ajánlott olvasmányok közé bekerül Gyöngyösi egy-két műve is. S ezzel az irodalomtörténeti igazságszolgáltatás küzdelmes munkája is elérte célját.